

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

Alice Lindová

Úmrtí rodiče a jeho vliv na život dítěte

Death of a Parent and its Influence on the Life of a Child

Praha 2009

vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Pelikán, CSc.

„Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu bakalářské práce Doc. PhDr. Jiřímu Pelikánovi, CSc. za podporu a trpělivost při jejím zpracovávání.“

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci zpracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných informačních zdrojů.“

V Praze 11.5.2009

.....

Anotace: Lindová Alice: Úmrtí rodiče a jeho vliv na život dítěte. Bakalářská práce. Praha: FF UK v Praze, Katedra pedagogiky, 2009, 46 stran. Cílem této práce je popsat souvislosti týkající se zvládání zármutku dítěte po ztrátě rodiče a zjistit, zda tato událost má nějaký vliv na jeho další život.

Annotation: Lindová Alice: Death of a Parent and its Influence on the Life of a Child. Bachelor thesis. Prague: Faculty of Arts, Charles University in Prague, Department of Education, 2009, 46 pages. The aim of this bachelor thesis is to describe the circumstances of children's coping with grief after death of their parent and to find out whether this event can affect children's future life.

Klíčová slova: úmrtí, krize, trauma, truchlení, rodič, pozůstalý, emoce, vyrovnávání se

Key words: death, crisis, trauma, mourning, parent, mourner, emotions, coping

OBSAH

ÚVOD	7
1 ÚMRTÍ RODIČE JAKO TRAUMATICKÁ KRIZE	8
1.1 Krize	8
1.2 Trauma	11
2 REAKCE NA ÚMRTÍ BLÍZKÉ OSOBY	12
2.1 Příznaky a fáze truchlení	12
2.2 Truchlení v závislosti na věku dítěte	14
2.3 Emoce doprovázející ztrátu blízké osoby.....	16
3 ROLE OTCE A MATKY V ŽIVOTĚ	19
3.1 Mužský a ženský princip	19
3.2 Otcovský a mateřský vzor	19
4 POROVNÁNÍ S ROZVODEM	21
4.1 Rozdíly v prožívání situace	21
4.2 Odlišná budoucnost.....	21
5 KOMUNIKACE S DÍTĚTEM V RODINĚ	23
5.1 Sdělení pravdy.....	23
5.2 Umožnění zdravého prožití zármutku.....	24
5.3 Umožnění rozloučení	24
5.4 Nové osoby v rodině.....	25
6 ZMĚNY V RODINNÉM ŽIVOTĚ	26
6.1 Změny v dynamice rodiny	26
6.2 Finanční situace	27
6.3 Osaměle žijící rodiče	28
7 ODBORNÁ POMOC	31
7.1 Krizová intervence	31
7.2 Škola, učitelé	33

8	VLIV NA ŠKOLNÍ VÝKONNOST.....	34
8.1	Bezprostředně po úmrtí.....	34
8.2	Situace s časovým odstupem.....	34
8.3	Motivace	35
8.4	Přístup pozůstalého rodiče	35
9	VLIV NA DALŠÍ ŽIVOT DÍTĚTE.....	37
9.1	Negativní následky traumatu.....	37
9.2	Pozitivní následky traumatu	40
9.3	Faktory ovlivňující vypořádávání se se ztrátou	43
	ZÁVĚR.....	46

SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ

PŘÍLOHA: VÝŇATEK ZE ZÁKONA O DŮCHODOVÉM POJIŠTĚNÍ

ÚVOD

V životě dítěte se mohou stát různé věci, které ho mohou ovlivnit, změnit nebo přinejmenším narušit jeho dosavadní chod. Jednou z takových událostí může být i úmrtí rodiče. Jde-li navíc o rodiče, který hraje v rodině významnou roli a ke kterému má dítě silný citový vztah, může to mít vliv na jeho další vývoj.

Úmrtí jednoho nebo obou rodičů, čili osiření dítěte, je dnes relativně řídké. Při posledním sčítání obyvatel v roce 2001 bylo zjištěno, že z celkového počtu 1, 4 milionů domácností v České republice je přes tři sta tisíc neúplných. Téměř půl milionu dětí žilo pouze s jedním z rodičů, z toho 10% dětí (tedy téměř padesát tisíc) žije v neúplné rodině z důvodu úmrtí rodiče (www.czso.cz). V ojedinělých případech může dojít i k oboustrannému osiření dítěte, kdy dítěti zemřou oba rodiče. Touto situací se však z důvodu rozsahu této práce příliš zabývat nebudu a osiřelým dítětem budu v tomto textu myslet jednostranně osiřelé dítě.

V práci bude popsáno, co děti při takovéto situaci prožívají, jak probíhá jejich truchlení. Problematika úmrtí rodiče zde bude zkoumána z pohledu krizové intervence a také stručně porovnána s rozvodem. Stěžejní část textu se bude týkat komunikace s dítětem v rodině (v návaznosti na již zmiňovanou problematiku truchlení) a také změn, které v rodině po úmrtí jednoho z rodičů nastávají. Dále zde budou nastíněny možnosti odborné pomoci a zkoumána otázka vlivu takovéto události na školní výkonnost či úspěšnost. Závěr práce bude patřit přehledu možných negativních a pozitivních následků traumatické události.

Cílem této práce je za pomoci odborné literatury a dalších zdrojů poskytnout přehled souvislostí týkajících se úmrtí rodiče, zmapovat situace, se kterými se osiřelé dítě a jeho rodina potýká a snažit se zjistit, zda a jak je dítě takovouto situací ovlivněno v budoucím životě.

1 ÚMRTÍ RODIČE JAKO TRAUMATICKÁ KRIZE

Úmrtím blízké osoby nastává pro každého člověka velmi těžké období. Jedná se o specifickou životní situaci, která je velice těžce zvládnutelná.

1.1 Krize

Krize je náročná situace, která se nedá jednoduše zvládnout tak, jak jsme zvyklí. Pro krizi jsou typické dva faktory: situací vynucená změna a emocionální náročnost. Krize vzniká z různých příčin – zvnějšku (změní se situace) nebo zvnitřku (zrání, vývoj, mění se potřeby). Mezi vnější příčiny krize patří změna, volba mezi dvěma možnostmi a ztráta objektu (vztah, zaměstnání, role, blízký člověk), kdy člověk přijde o něco nepostradatelného, samozřejmého. Úmrtí rodiče je tedy podle tohoto kritéria krizí vnější.

Krize se liší od situace zátěže či stresu. Určitý stres na nás působí stále, v běžných situacích. Na takovouto zátěž je člověk vybaven tzv. coping mechanismy. Coping mechanismy jsou určité vyrovnávací strategie, strategie zvládání, výbava, abychom byli schopni překonávat normální stresy (když nám ujede autobus, jsme nemocní, prožíváme zkouškové období či rozvod) Pomůže nám třeba sport, koníčky, rozhovor s blízkým člověkem, procházka v přírodě, nakupování nebo třeba také jídlo.

Pokud stres narůstá a situace se vyhrcoje, nebo se náhle stane něco nečekaného, na co člověk není připraven (jako ve většině případů úmrtí blízké osoby), může se stát, že coping mechanismy přestanou zabírat a prostě na takovou situaci nestačí. To vyvolá v člověku velký pocit bezmoci a může vést až k pocitu naprostého ochromení. V takové situaci se lidé chovají se divně, nemůžou zvládat běžné úkoly, práci, jídlo, spánek, objevují se silné emoce, pláč, vztek, agrese.

1.1.1 Typologie krizí

Traumatická krize (jako je právě úmrtí rodiče) se od ostatních typů výrazně liší. Uvedu zde pro srovnání alespoň krátký nástin typologie krizí popisující rozdíly mezi jednotlivými typy krizí (Vodáčková 2007).

- Situační krize

Vznikají vnější změnou. Člověk je najednou postaven před nepříjemnou věc, jejíž řešení je neodkladné. Jedná se o něco překvapivého, co jsme netušili a musíme se tomu nějak postavit.

- Krize tranzitorní, přechodové, z očekávaných životních změn

Vznikají v souvislosti se zráním. Bývají destabilizující (ale je-li stabilní zázemí, krize se nemusí dostavit). Je nutné provést změny, zaujmout jiné postoje. Tyto krize jsou přirozené, je dobré když se jimi projde a zvládnou se. V opačném případě se tato nezvládnutá krize může transformovat do vývojové krize.

- Vývojová krize

Vznikají nevyřešeným vývojem, zráním (vývojový dluh). Jedná se o problémy okolo separace, důvěry, lásky, pocitu bezpečí. Např. když je matka sama, tak dítě přejímá roli partnera (v oblasti podpory). Později se mohou projevit následky: Syn vyrůstající bez otce, jen s matkou, může být velice zodpovědný, starostlivý – i ke své vlastní rodině, kterou založil. A když je potom jeho syn ve věku, ve kterém on předtím ztratil otce, může se začít chovat naprosto nezodpovědně. Kompenzuje si tak nevědomě to, co si nemohl zažít předtím.

- Traumatické krize

U těchto krizí podnět přichází z vnějšku. U všech ostatních typů krizí reakce individuální (krizi určuje jedinec), ale tento typ krize ohrožuje každého, každý na něj reaguje. Je totálně

destabilizující. Přesahuje lidskou zkušenost, vůbec na ni nejsme vybavení, připraveni, nepočítáme s tím. Vždy je to spojeno s otázkou života a smrti. Jedná se o skutečné ohrožení života nebo o naprostou dezintegraci.

- Krize pramenící z psychopatologie

Zde je člověk limitovaný nemocí a reaguje jinak, má jinou citlivost na podněty.

- Psychiatrické neodkladnosti

Jedná se o náhlé zážitky, prožitky, které člověka vyvádějí z konceptu. Mohou souviset s intoxikací nebo spirituálními experimenty.

1.1.2 Specifika krize u dítěte

U dětí se v drtivé většině objevují zjevné krize, což je příznivé pro jejich rozpoznání. Na dítěti je taková krize vidět a je větší šance, že se ji podaří zvládnout. Naproti tomu latentní, skryté krize mohou trvat dlouho, dítě si může vytvořit destruktivní vzorce chování.

Akutní krize bývají bouřlivé. Jedná se o reakci na trauma (např. rodiče dítěti na tábor napíšu v dopise, že mu umřel pes). Chronické krize u dětí nejsou časté. Můžeme se s nimi ale setkat např. při dlouhodobém rozpadávání rodiny.

Krize se u dítěte projevuje různými příznaky. Jde např. o zrychlené nebo zpomalené dýchání, zrychlený tep, nevysvětlitelné bolesti, pocit nemožnosti nadechnout se, paranoidní reakce, strachy, úzkosti, fobie, regresivní chování (žvatlání, dumlání palce, pomočování). V některých případech dítě naopak neprojevuje naprosto žádné emoce.

1.2 Trauma

V souvislosti s náročnými životními situacemi se můžeme kromě pojmu krize setkat také s pojmem trauma. Mezinárodní klasifikace nemocí definuje trauma jako přímou odezvu na „stresovou událost nebo situaci (krátce nebo dlouho trvající) neobvykle hrozivého nebo katastrofického rázu, která pravděpodobně téměř u každého vyvolá pronikavou tíseň“ (www.who.int). Pojem krize je pak podle tohoto pojetí jakýmsi měkčím či širším pojmenováním traumatu.

Šokové trauma je spojené s náhlou situací, jako je havárie, přírodní katastrofa, přepadení, vyrovnávání se s něčím zmizením či právě náhlá smrt někoho blízkého. Je zde mimořádně intenzivní, extrémní stres. Stresující podnět přichází vždy z vnějšku. Pociťujeme ohrožení života, máme pocity bezmoci, bezvýchodnosti, ztráty vlivu nad tím, co se děje. Specifikum traumatu je právě prožitek životního ohrožení, pocit ztráty základní jistoty a vlastní integrity. Na traumatickou situaci nemáme návod, jak reagovat. Míra stresu přesahuje jakékoli předchozí zkušenosti. Selžou coping mechanismy, takže nejsme schopni situaci řešit a nastartují se vrozené mechanismy akutní reakce na stres. Začnou se projevovat fyziologické změny v chování a prožívání. Dochází k maximální mobilizaci rezerv.

2 REAKCE NA ÚMRTÍ BLÍZKÉ OSOBY

V dnešní době je poměrně časté, že dítě ztratí některého z rodičů kvůli rozvodu. Případy úmrtí jednoho nebo obou rodičů jsou, jak už jsem naznačila v úvodu vzácnější. O takovéto události je většinou těžké mluvit. Toto téma totiž vždy otevírá otázku vlastní smrti. Vůči odchodu někoho blízkého z kruhu rodiny pracují naše psychické obranné mechanismy. Snažíme se něčemu takovému vyhnout nebo to aspoň odsunout někam mimo hlavní směr své pozornosti.

Smrt blízké osoby ohrožuje naši identitu, jde zde o zpochybnění člověka jako individua. Jako by člověk nebyl celý. Musí opustit společné Já a utvářet své vlastní individuální Já. Objevují se pocity zmatku, člověk nerozumí světu, sám sobě, nic nefunguje tak jako dřív. Po smrti rodiče nastává u dítěte období truchlení.

2.1 Příznaky a fáze truchlení

Truchlení má různé příznaky. Mezi nejčastější patří: uzavřenost do sebe, skleslost, apatie, nechutenství, vývojová regrese, fobie různého druhu, neurotické obtíže, lpění na někom z dospělých, ale také předvádivé nebo provokativní chování, které zdánlivě nekoresponduje s prožívaným smutkem. Jestliže u některých dětí nezaznameneáme prakticky žádnou reakci na ztrátu rodičovské osoby, nelze z toho ještě jednoznačně usuzovat, že jde o patologický projev nebo o známku minimální emoční vazby ke ztracené osobě.

Období truchlení je u různých lidí různě dlouhé a jeho projevy mají rozlišnou intenzitu. U většiny dětí se dají rozlišit čtyři klasické fáze truchlení (Matějček; Dytrych 2002):

1. **ohromení** (šok), kdy si dítě uvědomí, že milovaná osoba se neobjevuje;

2. **protest**, který nastupuje jako obranná reakce a který by měl věci vrátit do dřívějších kolejí;
3. **beznaděj** (zoufalství), když protest nefunguje a ztráta se jeví jako definitivní;
4. **uklidňování** (vyrovnávání, smíření), hledání nových východisek.

V literatuře se také setkáváme s modelem psychiatričky Elizabeth Kübler-Rossové (Kübler-Rossová 2003), který se skládá z pěti etap ztráty (resp. pěti přirozených reakcí na žal). Těmito etapami jsou popírání, hněv, smlouvání, deprese a přijetí. V praxi ovšem nemusí truchlící dítě projít postupně všemi pěti etapami.

Z tohoto klasického pojetí částečně vychází i typologie fází truchlení podle Vereny Kastové (Kastová 2000):

1. **Fáze popření** - „To přece nemůže být pravda.“ Člověk ztrácí schopnost vnímat, pociťovat, objevuje se strnulost.
2. **Fáze propukání chaotických emocí** jako je bolest, vztek, úzkost, strach, hněv, radost, pocity viny. Dítě se může také snažit hledat viníka (velice problematické je, když dítě jako viníka označí sebe). Objevuje se neklid, poruchy spánku, dítě je náchylnější k infekcím. Emoční chaos je nutno vydržet a vyjádřit.
3. **Fáze hledání, nalézání a odpoutávání** - „Nejsem schopen myslet na nic jiného než na něj.“ Hledá se zesnulý rodič - ve snech, fantaziích, na fotografiích, na jeho oblíbených místech, ve vyprávění. Dítě se zabývá otázkami jako: „Co jsem měl na zesnulém rád, co jsem nenáviděl a co je současně mou vlastností?“. Zemřelý rodič se stává jakýmsi vnitřním průvodcem.

4. Fáze nového vztahu k sobě a ke světu

Ztráta se akceptuje. Bolest je možno a nutno obětovat. Skutečnost, že se opětovně překonávají bolestné pocity, lze akceptovat jako důkaz, že je možné zase připustit vzpomínky na vztah, na problémy, na šťastné chvíle setkání.

V ideálním případě dítě přirozeně projde obdobím truchlení a nepociťuje dále žádné velké obtíže. Situace, kdy dochází během truchlení k problémům, budou obsáhleji popsány v kapitole Vliv na další život dítěte.

2.2 Truchlení v závislosti na věku dítěte

Každý věk má svá specifika. Při truchlení tak záleží nejen na typu osobnosti, ale samozřejmě i na věku dítěte. Jinak reagují malé děti, které ještě nejsou schopny plně pochopit, co se stalo a jinak děti dospívající.

2.2.1 Kojenci a batolata

Mnohá pozorování ukazují, že akutní truchlení při ztrátě osoby, k níž byl vytvořen specifický citový vztah, lze běžně zaznamenat již u dětí na konci kojeneckého věku a ve stoupající míře pak u batolat a dětí předškolních. Moody a Arcangelová naproti tomu uvádějí, že „nemluvňata nejsou ještě natolik vyvinutá, aby chápala pocity odloučení a zármutku, a i kdyby toho byla schopna, neměla by potřebnou slovní zručnost k vyjádření toho, co cítí. V důsledku toho si přinášejí všechny tyto emoce s sebou do dalšího stadia vývoje.“ (Moody; Arcangelová 2005, s. 26).

V druhém a třetím roce života začínají děti chápat více své pocity a také si rozvíjet schopnosti k jejich vyjadřování. V tomto období pak nabývají na výraznosti i reakce na zármutek.

2.2.2 Předškolní věk

Po úmrtí blízké osoby děti mladší pěti let smrt vnímají jako něco vratného. Představují si, že člověk prostě někam odešel a jednoho dne by se snad mohl vrátit. Tato víra dítě uklidňuje, avšak znepokojuje dospělé, protože nedostatek projeveného zármutku vnímají tak, že „dítě to nezajímá“ či „ještě to nechápe“. Ve skutečnosti tomu tak není – dítě prostě věří, že osoba je někde jinde, což je fakt, který není důvodem ke smutku.

2.2.3 Školní věk

Okolo sedmého roku věku již dítě vnímá smrt jako konečný a trvalý fakt. Plné pochopení této okolnosti můžeme předpokládat až u dětí staršího školního věku. Smrt milované osoby může mít na dítě v tomto věku silný dopad, protože dítě si již ztrátu uvědomuje, ale nemá emoční zkušenosti či zralost k tomu, aby se s ní vypořádalo. U dětí starších sedmi let může tudíž pocit ztráty vyvolávat reakce, které jsou podobné reakcím dospělých. Bezprostředně poté, co se o ztrátě dozví, dochází k šoku a neochotě tomu uvěřit. Člověk často vypadá jako omámený, ale v následujících dnech se dostaví zoufalství a snaha stranit se společností. Vyskytují se poruchy spánku a soustředění, mění se jídelní zvyklosti.

Existují zhruba dva způsoby, jak se mladí lidé chovají v týdnech po úmrtí důležité osoby z jejich okolí. Při prvním z nich je pro dítě tak obtížné se vyrovnat se ztrátou, že se snaží vztah nějakým způsobem zachovat. Např. schovává si věci na památku, má pocit, že daná osoba je i nadále nablízku. Někdy dítě uvádí, že osobu vidí či slyší (tyto pocity však nemají vlastnosti halucinací, jak je lze pozorovat u závažných psychóz). U dětí v tomto věku jsou představy o opětovném shledání zcela běžné, ale dospělí mohou mít o dítě obavy.

Druhý typ reakce vidáme při smrti následkem úrazu. Děti se cítí nešťastím zrcené a přejí si vyhnout se jakýmkoli způsobem vzpomínkám na tragickou událost. Vyhýbají se věcem či situacím, které by mohly takové

vzpomínky vyvolávat, a začínají se bát, že přijdou i o další osoby, které jsou pro ně důležité. To může být zesíleno, když smrt dávají do souvislosti s nějakou vlastní hrozbou či přáním, které pronesly ve vzteku. To vede děti k přesvědčení, že i jiné osoby mohou být v nebezpečí z důvodu jejich zlosti, a to podporuje další stažení se do ústraní.

Tento způsob, kdy se dítě vyhýbá společnosti a straní se jí, může výrazně deformovat proces zármutku, a pokud trvá příliš dlouho, je třeba odborného zásahu. U batolat a dětí předškolního věku se v této spojitosti setkáváme i s přetrvávajícími pocity viny, někdy ve velmi intenzivní podobě, a ovšem i s obranou vůči těmto pocitům. Odpovídá to jejich vývojové fázi, kdy mají děti egocentrický pohled na svět a všechno dění ve svém okolí vztahují k sobě.

2.3 Emoce doprovázející ztrátu blízké osoby

Tato subkapitola pojednává o jednotlivých emocích, které doprovázejí ztrátu blízké osoby. Některé z nich, pakliže nejsou dobře zpracované, mohou dítěti způsobit v budoucím životě psychické problémy¹.

- **Opuštěnost**

Pocítit opuštěnost znamená mít pocit, že nás někdo nechal na holičkách nebo nás zradil. Děti mohou smrt pociťovat jako opuštění. „Zlobím se na něj, že umřel a nechal nás tu samotné.“ „Ale jak se na něj můžu zlobit, když vím, že to není jeho vina? Nechtěl odejít.“ Pocit opuštěnosti nemusí být racionální, ale jakmile jednou zapustí kořeny, vynoří se při každé ztrátě znovu na povrch.

- **Pocit viny**

Pocit viny s sebou přináší výčitky svědomí, pokoření, smutek a hněv namířené vůči sobě. Jeho účelem je naučit se odpouštět

¹ O dysfunkčním zármutku více viz kapitolu Vliv na další život dítěte.

sobě samému. Když pozůstalí pociťují smrt jako selhání, hledají, co mohli udělat jinak. Výčet oněch „kdyby“ je bez konce. „Kdybych zůstal,“ „kdybych přišel dřív,“ „kdybych byl věděl.“

Smrt milovaného člověka nese s sebou často pocit viny za selhání – za hádky, lži, nepochopení a tak podobně. Pozůstalý uvažuje i o maličkostech a cítí se kvůli nim vinen. Mnoho pozůstalých pak může mít pocit viny jenom proto, že oni přežili.

- Hanba

Hanba s sebou nese společenské a kulturní stigma. K větám vyvolávajícím zahanbení patří: „Buď rád, že netrpěla!“, „Nechtěl by, abys takhle naříkala.“ Konstatování tohoto druhu umenšují ztrátu a naznačují, že pozůstalí by neměli tak truchlit. I v případech, kdy tu žádná takováto slovní komunikace není, pociťují zahanbení často ti, jejichž rodiče spáchali sebevraždu, byli zavražděni nebo umřeli na AIDS.

- Izolace

Když člověk přijde o milovaného člověka a o všechno, co vztah s ním zajišťoval, vyvolává to pocit izolovanosti. Jako normální aspekt zármutku signalizuje: Teď jsi docela sám nebo sama. Hloubku ztráty může pochopit jedině postižený. Nikdo jiný není s to změřit jeho pocity, myšlenky, úroveň stresu nebo adaptabilní mechanismus.

Pocit izolovanosti může být obzvlášť těžký pro lidi introvertního typu. Introverti se dovedou často sblížit jen s jedním nebo dvěma lidmi. Proto je smrt milované osoby zanechává bez opory a společenská opora je hlavní složkou, jež pomáhá se vyrovnat se ztrátou.

Pocit izolovanosti je emoce. Izolovat sebe sama je chování. Je nezbytné, aby se truchlící dočasně vzdálili světu proto, aby se vypořádali se svou ztrátou.

- Závist

Závist znamená touhu: Chci to taky. Když například osiřelý hoch uvidí jiné chlapce s jejich matkami, přirozeně pocítí závist - zatouží být rovněž se svou matkou. Závist jde ruku v ruce s porovnáváním a délkou odstupu.

- Lítost

Lítost doprovází něco neukončeného. Ať už jde o živou nebo zemřelou osobu, vyvolá-li pohled na její fotografii, zaslechnutí jejího jména nebo nějaké její připomenutí v nitru zneklidňující pocit, svědčí to o něčem neúplném.

Velikou lítost vyvolává náhlá neočekávaná smrt – právě proto, že naše vztahy jsou najednou neúplné.

- Úleva

V případě, že rodič umírá dlouho – například kvůli těžké nemoci, způsobuje tato situace prodlužované utrpení. Potom bývá zpravidla smrt požehnáním a úlevou pro všechny zúčastněné.

- Rezignace nebo smíření

Většina pozůstalých pociťuje místo uznání skutečnosti spíše rezignaci. Naproti tomu uznání skutečnosti přináší milost, útěchu a pokoj. Nese s sebou uspokojení s minulostí a naději pro budoucnost. Pozůstalí, kteří věří, že se se svými drahými zesnulými po své vlastní tělesné smrti znovu setkají, mají větší šanci na uznání skutečnosti. Víra v posmrtný život může tedy pozitivně ovlivnit situaci pozůstalých.

3 ROLE OTCE A MATKY V ŽIVOTĚ

Vztahy mezi rodiči a dětmi jsou velmi důležité. Každý z rodičů má svou specifickou funkci. Je dobré, když se mužský a ženský princip ve výchově a socializaci doplňují.

3.1 Mužský a ženský princip

Rodič stejného pohlaví slouží k identifikaci (dcera se od matky učí, jak být ženou a syn od otce, jak být mužem). Naopak rodič druhého pohlaví slouží k diferenciaci. Díky němu dítě odhaluje rozdíly a také se učí jak se vztahovat k člověku opačného pohlaví. Chybí-li tento člověk, chybí značné množství zkušeností, které potom získávají náročnějším způsobem.

Ženský princip ve výchově funguje ve smyslu přijímání dítěte takového, jaké je, bezpodmínečně, přijímání chyb. Lásku matky většinou máme, nemusíme si ji zasloužit. V mužském principu se uplatňují nároky, logika, řád, výkon, určitá míra agresivity. Otcové chtějí vidět výsledky. Otcovu pochvalu vnímáme hodnotněji (nebývá tak častá).

3.2 Otcovský a mateřský vzor

Polarita mužského a ženského v lidském světě není dána jen vnějším zjevem a tradičně rozdílnou výchovou chlapců a dívek, ale je založena daleko hlouběji ve strukturách naší centrální nervové soustavy. Muži i ženy se od samého počátku vyvíjejí trochu odlišně. Ať chceme nebo nechceme, otec a matka jsou pro dítě každý zástupcem či modelem jedné poloviny lidstva.

Na mužnost a ženskost se dnes díváme jako na určitý životní vklad či potenciál, který má být ku prospěchu dítěte i jeho společnosti dobře rozvíjen a kultivován. „Ztráta matky nebo otce v rodině (otce daleko častěji) je tedy

ztrátou základní příležitosti k rozvíjení tohoto potenciálu, daného příslušností k jednomu pohlaví. Neplatí to jen pro ztrátu otce u chlapců. Také dívky potřebují ve svém nejbližším životním prostředí mužské vzory, aby ve styku s nimi kultivovaly a osvědčovaly svou ženskost. A chlapci samozřejmě potřebují vzory ženské, mateřské.“ (Matějček 1992, s. 152).

Ve vztahu s matkou se dcera konfrontuje s viděním role ženy. Matky by na to měly být připraveny. Odsune-li matka svou vlastní cestu příliš do pozadí (chce-li vynahradit zemřelého otce přílišnou péčí o dceru a sebeobětováním se) a chce se i v budoucnu podílet na životě dcery, pak tato dcera musí těžce bojovat o svébytnost.

4 POROVNÁNÍ S ROZVODEM

Z hlediska dítěte jde v případě úmrtí rodiče i rozvodu o ztrátu některého z rodičů – jsou zde ale velmi podstatné rozdíly. Úmrtí některého z rodičů na rozdíl od rozvodu přichází většinou náhle a nečekaně, jako blesk z čistého nebe. Ale i tam, kde předcházela nemoc a nějaká příprava možná byla, je tato příprava jiná než v případě rozvodu.

4.1 Rozdíly v prožívání situace

Při umírání rodiče převažuje úzkostné napětí, strach, bolestné očekávání a nejrůznější jiné prožitky, jejichž podtextem je pozitivní, láskyplný citový vztah k postiženému či ohroženému členu rodiny. Příprava dětí na rozvod, pokud o něčem takovém lze vůbec mluvit, je však naplněna prožitky spíše negativními – frustracemi ze ztráty jistoty v nejbližších lidech, často tíživým konfliktem dvojí loajality (čili současně přízní i nepřízní vůči matce i otci), vzrušením z výčitek, vzájemného obviňování, trvalým neklidem a zvraty v chování blízkých lidí.

4.2 Odlišná budoucnost

Podstatné rozdíly však vidíme i v dalších fázích obou dějů. Úmrtí je ztráta definitivní a neodvolatelná. Mrtvý člověk se už nevrátí. Ze života dítěte mizí fyzicky navždy. Rozvedený otec nebo matka však mizí jen částečně a jen podmíněčně. Fyzicky nadále existují, objevují se a zase odcházejí, do života dítěte mohou více nebo méně zasahovat, nějak se s nimi musí stále počítat.

Zemřelý otec nebo matka nejsou nadále přítomni fyzicky, bývají však velmi zřetelně přítomni „duchovně“. Dítě má zpravidla na zesnulého své vlastní vzpomínky. A protože máme tendenci spíše vzpomínat na to dobré

než na cokoli špatného, tyto vzpomínky mají tendenci nabývat idealizované podoby. Také ostatní členové rodiny vybírají ze svých zážitků se zesnulým přednostně ty dobré a nijak se s nimi před dítětem netají.

Naproti tomu fyzická existence a pokračující kontakty s rozvedeným rodičem oživují vzpomínky dobré i zlé a zdaleka nemají takovou tendenci k idealizaci jednoho či druhého. Pokud jde o širší rodinu, jsme tu obvykle svědky tendence právě opačné než v případě úmrtí – na nepřítomném otci či matce se málokdy najde něco dobrého, zatímco všemi možnými nectnostmi a zločiny jejich obraz jen překypuje.

Jiná je také situace nových partnerů ovdovělé matky či ovdovělého otce než nových partnerů rozvedených rodičů. Partner či partnerka ovdovělého rodiče nemá sice proti sobě žijícího protivníka, v mnohém však protivníka nebezpečnějšího – idealizovaného a mnohdy vybaveného v očích dítěte neotřesitelnými ctnostmi, od obětavé lásky až po heroickou statečnost. Navíc jsou tito noví partneři pod zvláště ostrým kritickým dohledem společenského okolí, neboť se na ně více než na nové partnery rozvedených vztahují předsudky o zlých macechách a nepřejících či lakomých otčímec. Doporučuje se tedy novým partnerům ovdovělých rodičů velkou zdrženlivost a taktní postup v navazování vztahu ke svým novým dětem.

5 KOMUNIKACE S DÍTĚTEM V RODINĚ

Lidé v nejbližším okolí osiřelého dítěte ne vždy vědí, jak se k němu mají chovat. Mohou se bát, že něco udělají špatně, že něco zkazí a tak třeba radši nedělají nic. Mají také často problém postarat se v tomto náročném období sami o sebe a nejsou schopni příliš ovlivňovat situaci kolem sebe.

5.1 *Sdělení pravdy*

Je velmi důležité, aby dítě bylo o smrti svého rodiče pravdivě informováno. Někdy třeba prarodiče několik měsíců udržují děti v představě, že rodiče jsou v cizině, i když zemřeli při autohavárii. Tendence odkládat sdělení skutečnosti dítěti je zvláště silná v případech, kdy úmrtí člena rodiny bylo náhlé a tragické nebo také došlo-li k němu sebevraždou nebo za jiných sociálně těžko přijatelných okolností a sami dospělí se nedovedou s takovou situací vyrovnat. „Ohled na děti“ jim umožňuje projevit se v situaci bezmocnosti aspoň nějakou pozitivní aktivitou, což jim samotným pomáhá fázi otřesu (šoku) překonat.

Zatajení či odložení pravdy v těchto případech situaci dítěti neulehčuje, nýbrž naopak ztěžuje. Dítě lépe prožívá fázi otřesu, protestu a beznaděje v blízkosti těch, kdo jsou stejně naladěni. Svou empatií sdílí s dospělými (pokud dovedou svůj smutek volně projevit) jejich city, a to v ochranné atmosféře semknutého společenství. Jestliže se o pravém stavu věcí dozví až později, samo, a v době, kdy už ochranná atmosféra prvotní semknutosti ochabla, je stejně nuceno vyrovnat se s novou situací, navíc však za méně příznivých emocionálních podmínek. U dětí předškolního věku se v takových případech častěji setkáváme s nepřiměřeným napětím, děsivými sny, nezdravou fantazijní produkcí, která zřejmě pramení z nejistoty, co se vlastně stalo. U dětí školního věku někdy dochází i k transformaci úzkosti a

nejistoty do agresivního postoje vůči těm, kdo mu skutečnost zatajili, kdo jej „podvedli“, „lhali mu“.

5.2 Umožnění zdravého prožití zármutku

Smutek dítěte i další jeho emoce je třeba respektovat. Dítě v takovém období potřebuje vhodnou ochrannou atmosféru, v níž může svůj smutek dobře prožít. Není třeba, aby dospělí před dítětem své city potlačovali. Naopak, jejich uvolněné projevení dodává dítěti vědomí citové blízkosti s dospělými. Dospělí by měli být dítěti k dispozici, když dítě potřebuje s někým být – chce se hodně mazlit, být v bezpečné ochranné náruči. Na druhou stranu, chce-li být dítě samo, neměli by se mu vnucovat a nutit ho do kontaktů, o které nemá zájem. Není dobrým řešením snažit se dítě rozveselit, přivést rychle na jiné myšlenky. „Dobře prožitý smutek je pozitivním činitelem ve výstavbě lidské osobnosti.“ (Matějček; Dytrych 1994, s. 111).

Odreagování smutku a ztráty usnadňuje, je-li dítě vedeno tak, aby vědomě připravilo někomu radost, udělalo něco milého někomu druhému, aby bylo aktivní v pozitivním společenském dění.

Je také zdravé oddechnout si od žalu. Jedním ze způsobů, jak dosáhnout úlevy, je separovat se od společnosti. Celá naše bytost potřebuje soukromí k zamyšlení, relaxaci a doplnění sil. Někteří lidé se nejraději schoulí s knihou, jiní použijí video, hudbu nebo teplou koupel. Ať už si vybereme cokoli, je naprosto nutné udělat si ve stresu a truchlení přestávku.

5.3 Umožnění rozloučení

Vyrovnat se se ztrátou někoho blízkého je pro děti v dnešní době obtížnější než v dřívějším tradičním rodinném společenství. Pohřeb člena rodiny býval rodinnou slavností, které se děti samozřejmě účastnily. Truchlení mělo svou vnější formu, svůj čas, svůj řád. Také účast a sympatie

sociálního okolí měly své ustálené formy, s nimiž se děti odmalička seznamovaly. Dnes mají děti příležitost k určitému „otužování“ v těchto věcech nejspíše při uhynutí malého domácího zvířete v rodině.

V případech protrahovaných neurotických obtíží dítěte po odloženém sdělení o smrti jednoho nebo obou rodičů se osvědčuje uspořádat novou smuteční slavnost, tentokrát samozřejmě i s dítětem, slavnostně jít k hrobu nebo k urně zemřelého, klást květiny – tj. dostatečně mu umožnit prožít pohřeb jako akt rozloučení.

5.4 Nové osoby v rodině

S psychickými následky úmrtí otce nebo matky se můžeme setkat v případech, kdy pozůstalý rodič naváže novou známost, případně hodlá uzavřít nový sňatek a naráží na nepochopení dítěte či dokonce jeho přímý odpor. Podobně jako v případech rozvodů je nejproblematictější období k přijetí nové matky či nového otce střední školní věk dítěte. Ve srovnání s rozvody zde však výrazněji vystupuje tendence dítěte idealizovat si zemřelého rodiče do takových rozměrů, že nesnáší srovnání s nikým žijícím.

Osoby do rodiny nově vstupující by se neměly snažit ztracenou rodičovskou osobu hned dítěti nahradit, nebo ji dokonce převyšovat. Takové počínání naráží na již zmíněnou tendenci dítěte idealizovat si ztraceného rodiče a uvádí nového nevlastního otce nebo nevlastní matku do situace nežádoucí konkurence. Maximální zdrženlivost je tedy nejlepší taktikou těch, kdo se chtějí truchlícímu dítěti citově přiblížit.

6 ZMĚNY V RODINNÉM ŽIVOTĚ

Úmrtí jakéhokoli člena rodiny znamená velké změny. V domácnosti najednou někdo chybí. Z dosavadní rodiny se stává rodina jiná.

6.1 Změny v dynamice rodiny

Moody a Arcangelová (Moody; Arcangelová 2005) popisují změny dynamiky v rodině po úmrtí jejího člena následujícím způsobem: Každý příslušník rodiny hraje určitou roli. Otec je třeba autoritativní postavou, matka pečovatelkou, teta historikem, některý bratranec mučedníkem – a z někoho se skoro vždy vyklube hvězda. Rodinné role se v průběhu truchlení ještě zvýrazní.

Autoritativní postava vystupuje jako producent a režisér, stará se o zařizování pohřbu a jiné podrobnosti, které považuje za nutné. Pečovatelka zatím zajišťuje, aby měl každý všechno, co potřebuje, mučedník si stěžuje, že je mu nějak ublíženo, a hvězda rodiny se objevuje všude, kde je ji nejvíc vidět a slyšet.

Značnou část zármutku zakrývá role, kterou hrajeme. Producent je tak zaujat kontrolováním každého výstupu včetně toho, aby truchlil každý, že ani nemůže pocítit svůj vlastní zármutek nebo nechat ostatní, aby pocítovali ten svůj. Pečovatelka se tak soustřeďuje na starost o druhé, že si ani neuvědomuje své vlastní potřeby. Také mučedník je příliš zabrán do sebe, než aby se ohlížel na ostatní, a hvězda má tolik co dělat se svým předváděním, že ztrácí kontakt se svým žalem nebo se zármutkem jiných.

Truchlení nejenže zdůrazňuje tuto dynamiku, ale úmrtí člena rodiny zanechává také díru v systému. Ve většině rodin běžně vyplní mezeru zanechanou zesnulým jiný její příslušník, což umožňuje, aby systém fungoval dál. Jeden z rodičů je například zpravidla rodinnou autoritou. Za

léta se přirozeně vytvořila neformulovaná hierarchie a ten nejvyšší v tomto pořadí nevědomky zaujme pozici, kterou ten nejstarší opustil.

6.2 Finanční situace

Smrtí jednoho z rodičů nedochází v rodině pouze k změnám v citové oblasti ale také v oblasti praktického chodu domácnosti. Pakliže byl zemřelý rodič výdělečně činný, může být ztráta tohoto výdělku velkým zásahem do rodinného rozpočtu.

6.2.1 Pozůstalostní důchody

V České republice se snaží situaci těchto rodin řešit systémem důchodového pojištění. Za určitých podmínek je pozůstalému rodiči a dětem poskytován pozůstalostní důchod. Podmínky nároku na vdovský a vdovecký resp. sirotčí důchod stanovuje § 49 a 50 resp. 52 zákona o důchodovém pojištění².

6.2.2 Chudoba

I přes tato opatření se může životní úroveň rodiny snížit. Rodič si už nemůže dovolit koupit dětem to, co mohl předtím. Větší děti tuto situaci mohou prožívat negativně i díky tomu, že se najednou sníží jejich úroveň oproti spolužákům. Děti bývají zlé a mohou to dávat těmto dětem najevo a ty se pak mohou cítit oproti svým vrstevníkům méněcenné. Příslušníci chudých rodin prožívají vysokou míru úzkosti, která je přímým důsledkem obtížného přežívání s omezenými zdroji.

Osamělý rodič může mít pocit, že je neúspěšný. Je to pochopitelná reakce na to, že člověk není součástí hlavního proudu společnosti, a v důsledku toho se může cítit nedoceněný a méněcenný. Pokud neexistuje

² Relevantní část tohoto zákona je uvedena v příloze.

žádná podpůrná síť, je pro rodiče za těchto okolností obtížné poskytnout dítěti podněty a čas pro činnosti soustředěné jen na něj. Podle Smithové (Smithová 2004) může život s rodičem, který je v depresích a nezvládá tuto těžkou situaci, ohrožovat stabilitu, jistotu a někdy i bezpečí dítěte.

To vše podryvá sebedůvěru osamělého rodiče a negativně ovlivňuje jeho tělesné i duševní zdraví. V důsledku této neradostné situace jsou tak i mnohé děti ve špatném zdravotním stavu a strádají psychickými i citovými problémy

6.3 Osaměle žijící rodiče

V České republice je přibližně tři sta tisíc neúplných domácností a v nich asi padesát tisíc osiřelých dětí. Z celkového počtu neúplných domácností (tedy nejen z důvodu úmrtí, ale i rozvodu či dobrovolného samoživitelství) vede takovou domácnost v 87 % žena (www.czso.cz).

6.3.1 Osamělé matky

Většina osamělých matek si uvědomuje, že je čeká těžká doba, ale patrně nepočítají s hlubokým pocitem osamělosti a ochromujícím nedostatkem sebedůvěry.

Na osamělé matce spočívá odpovědnost za celou rodinu, matka musí obvykle vyjít s méně penězi a současně se bojí nadcházejících změn – ani jedno jí nepřidává na radosti ze života. Součástí změn může být nutnost hledat práci, platit za hlídání dětí a poprvé v životě řešit některé věci, například účty, daně, opravy a údržbu auta, domu a zahrady.

Je pochopitelné a užitečné, může-li se žena na krátkou dobu spolehnout na citovou podporu staršího syna nebo dcery a využít je jako pomocníky, ale tato situace by neměla trvat dlouho. Jestliže je vazba příliš těsná, trvá příliš dlouho a matka je citově závislá výhradně na dítěti, může se stát, že se dítě cítí provinile, pokud chce žít vlastním životem. Dítě vnímá

samo sebe jen jako polovinu páru a ne jako úplnou osobnost a připadá si provinile, protože maminka je doma sama a osamělá. Děti v této situaci se mohou stát dobrovolnými vězni, v noci je pronásledují děsivé sny a ve chvílích nečinnosti je ruší bolestné vzpomínky.

6.3.2 Osamělí otcové

Osamělí otcové vychovávající své děti se potýkají se stejnými potížemi jako osamělé matky, ale nejobtížnějším problémem pro ně bývá skloubení práce a péče o děti. Někteří se dokážou domluvit s příbuznými, přáteli či chůvami. Jiní se rozhodnou vzdát se zaměstnání, aby se mohli starat o děti, ale toto řešení vede k dalším problémům – a sice jak uspokojivě vyřešit společenský život. Důležitou roli zde hrají způsoby navazování přátelství. Otcové mohou mít pocit, nebo jim to mohou dávat najevo jiné matky, že si přisvojují tradiční ženskou roli, a v důsledku toho s nimi někdy jednají nepřátelsky.

Stejně jako matky, i otcové mohou být postiženi nouzí. Jednou z výhod tohoto uspořádání však je, že chlapce vychovává rodič stejného pohlaví, což může být prospěšné zejména pro ty starší – ovšem za předpokladu, že otec je vzorem hodným následování. Starší hoši mají často zájem o život v mužském prostředí, dívky chtějí častěji žít s matkami.

Osamělý rodič se někdy obtížně vyrovnává s potřebou dítěte osamostatnit se. Osamělý otec může vzpurnou dceru trestat domácím vězením, zakazovat jí scházet se s přáteli a navazovat vztahy s chlapci.

Ve většině domácností otcové nikdy nepředpokládali, že na nich bude spočívat každodenní starost o děti. Když byli ženatí, užívali si čas strávený s dětmi, pomáhali jim a podporovali je v jejich činnostech, ale současně nacházeli uspokojení také v práci a nezbytném zabezpečení rodiny. Jakmile se však dobrý tatínek na částečný úvazek stane pečovatelem na celý úvazek, situace se zcela změní. Z finančních, praktických i citových důvodů

velmi často nezbývá než zůstat v dosavadním zaměstnání. S ohledem na tyto tlaky začnou někdy muži využívat svou práci jako výmluvu pro to, že se málo starají o domácnost, a očekávají, že děti doma uklidí, připraví jídlo a postarají se o mladší sourozence.

Otec, který za těchto okolností neuvažuje o tom, jak se dítě cítí při všech zadávaných úkolech, a neocení pomoc dítěte v domácnosti, nijak nepřispívá k jeho duševní pohodě. Samozřejmě je v pořádku, když se děti podílejí úměrně svému věku na chodu domácnosti, ale není v jejich zájmu, jsou-li přetěžovány nadměrnou odpovědností nebo nemohou-li si užívat radostí dětství.

7 ODBORNÁ POMOC

Poměrně zřídka žádají lidé (pozůstalý rodič, příbuzný či kdokoli jiný) o radu či pomoc přímo v akutní fázi smutku dítěte. Chování dítěte je jim většinou dobře srozumitelné. Ve shodě se svou vlastní zkušeností celkem správně soudí, že v tomto případě „léčí čas“. Dětský lékař může pomáhat ponejvíce jen interpretací chování dítěte vychovatelům. Napomáhá jejich porozumění pro životní situaci dítěte.

7.1 *Krizová intervence*

V některých případech je nutné, aby došlo ke krizové intervenci. Člověk, poskytující krizovou intervenci, musí mít schopnost provázet člověka v krizi tím a umožnit mu vyjádřit na kognitivní úrovni, co se stalo. Krizová intervence je vlastně obrazně řečeno metoda provázející člověka propadem a pak zas vynořením. Důležité je tedy přijmout to, že krizová intervence není řešení problému ani poradenství. Provází člověka procesem krize, pomáhá najít stabilitu a především ztracený pocit kompetence k řízení vlastního života. Děti mohou využít takovéto pomoci na lince důvěry. Odborník musí umět s klientem otevřeně mluvit. Se svými blízkými k tomu totiž někdy není prostor. Pomoci může i známé tvrzení o tom, že zemřelý je na cestě a pozůstalý mu v té cestě brání tím, že ho nechce pustit a oddělit se od něj.

Ve velké většině případů příznaky truchlení po určité době vymizí. Pakliže následky přetrvávají, mělo by se hledat vysvětlení spíše pod diagnostickými kategoriemi psychické deprivace či subdeprivace. Přetrvávající depresivní stavy vyžadují ovšem péči psychiatra.

Jakákoli ztráta bývá hlavním spouštěcím momentem krize. Ztráta blízké osoby vyvolává zcela mimořádnou krizi: v jediném okamžiku pohltní celou naši existenci. Touto ztrátou je otřesena vlastní identita, člověk už nechápe, jak sám sebe prožívá, a také přestává rozumět světu. V procesu truchlení musíme opustit pospolité, společné já, které jsme vytvořili spolu s milovanou osobou, vrátit se ke svému individuálnímu já a nově ho organizovat. Podle toho, jaké funkce zemřelý člověk v životě pozůstalého zastával, postrádá pak pozůstalý zcela určitou kvalitu.

Truchlení je proces, kterým se odpoutáváme od člověka, jehož jsme ztratili, a který nás opět přivádí k tomu, abychom žili svůj vlastní život. Během odpoutávání bychom však neměli přijít o to, co ve vztahu k zemřelému žilo a co by se mělo přenést dál do života.

Jak již bylo uvedeno na začátku této kapitoly, krizová intervence při krizích ze zármutku probíhá v terapeutické praxi zřídka bezprostředně po ztrátě, nýbrž většinou po delším čase, nejednou v souvislosti se skrytou krizí u lidí, kteří si stěžují na psychosomatické potíže. Jedná se o jedince, kteří krizi ztráty prožívají především na úrovni tělesné, což je vždy spojeno s nevýhodou, že skutečný spouštěč zůstává skrytý. Zvnějšku lze posoudit, že ke vzniku těžké krize pak často stačí jen minimální dodatečné zatížení. Za takovou akutní krizí, způsobující také labilitu dotyčného člověka, pak vězí krize ztráty.

Hlavní metodou krizové intervence je v tomto případě provázení. Provázení znamená, že truchlící vyjadřují a formulují své pocity v přítomnosti druhé osoby, která s nimi soucítí, že poskytneme příležitost, aby se mohly vynořovat vzpomínky a aby truchlící akceptovali, že cesta bude dlouhá.

7.2 Škola, učitelé

Škola samozřejmě není krizová služba a neposkytuje krizovou intervenci. Přesto se prvky krizové intervence dají při práci učitele využít. Učitelé by měli být seznámeni s problematikou krize a vědět jak se může s člověkem v krizi pracovat a jak mu účinně pomáhat. Umí-li učitel pracovat se svými emocemi, sám sebe stabilizovat, může tím poskytnout bezpečný prostor pro člověka, který prožívá krizovou situaci.

8 VLIV NA ŠKOLNÍ VÝKONNOST

Běžnou součástí života dítěte je pobyt ve škole. Tato kapitola se týká problematiky změn v dětské výkonnosti a úspěšnosti a to z hlediska krátkodobého (tedy bezprostředně po traumatické události) a z hlediska dlouhodobého.

8.1 Bezprostředně po úmrtí

Aktuální rodinný problém jako je onemocnění nebo úmrtí rodiče (a potencionální následná chudoba) se může odrazit na výsledcích dítěte ve škole. Matějček a Dytrych (Matějček; Dytrych 2002) uvádějí, že rodinné problémy mohou být zdrojem dlouhodobého stresu, který dítě oslabuje, přináší problémy v koncentraci pozornosti, ale i ztrátu motivace a ve svém důsledku jsou velmi závažné vzhledem ke školnímu prospěchu.

V atmosféře neklidu, kdy je rodič přetížen, se dítě nemůže soustředit. Trpí tím domácí příprava. Menším dětem nemůže rodič zkontrolovat úkoly, učit se s nimi – nemá čas nebo má plnou hlavu svých starostí. Velkým problémem může být také únava způsobená nízkou kvalitou spánku.

8.2 Situace s časovým odstupem

„V jedné důkladné studii dvou set pěti dětí ve věku od 2 do 17 let sledovaných za měsíc a pak znovu za rok po úmrtí jednoho z rodičů se ve srovnání s kontrolní skupinou objevily psychické poruchy významně častěji v prvním období, po roce však příznaků už podstatně ubylo. Obtíže vykazovali spíše chlapci. V prvním období převládaly depresivní nálady (u 77 %), u mladších dětí regresivní projevy (např. noční pomočování), u starších dětí spíš školní obtíže. Ty byly často zjišťovány ještě i ve druhé fázi šetření, tj. s odstupem roku. Potvrzuje se tak, že školní úspěšnost je velmi

citlivým indikátorem stresů a nepohody u dětí daného věku.“ (Matějček; Dytrych 2002, s. 93).

8.3 Motivace

Další oblastí související s výkony ve škole je motivace. Podle Lukasové (Lukasová 1997) je motivace síla, která nám umožňuje dosáhnout cíle. Pro školní úspěšnost je potřeba silná motivace. Ctižádostiví, zaujatí a nadšení žáci dosahují vynikajících úspěchů i při střední úrovni nadání. Výkonnost dítěte, kterému je škola zcela lhostejná, klesá naopak bez ohledu na to, jak dobrá nebo špatná je úroveň jeho nadání. A tato situace právě může nastat v krizovém období. Dítě nevidí smysl toho chodit do školy, jeho hlava je plná myšlenek, které se školou vůbec nesouvisejí. Dítě také potřebuje nějaký životní cíl. A ten např. krátce po úmrtí rodiče vůbec nemá nebo nevidí.

„V důsledku ztráty blízké osoby děti často ztrácejí motivaci ke školní práci a popisují vtíravé myšlenky a představy spojené se zemřelou osobou, které jim naplňují mysl, když se snaží pracovat či studovat. Může se vyskytnout období drobnějších zdravotních problémů, které mohou být účinným nátlakem na dospělé, aby se dítěti věnovali a pečovali o ně.“ (Elliott; Place 2002, s. 91).

8.4 Přístup pozůstalého rodiče

Po odeznění nejtěžších akutních problémů se může situace s přípravou dítěte do školy změnit. Pozůstalý rodič, má-li na to už kapacitu, může dbát s vysokou mírou na to, aby jeho děti byly ve škole úspěšné. Děti také mohou cítit, že ve škole musí uspět, aby v životě něco dokázaly, a aby nepřidělávaly starosti svému rodiči.

V případě, že se rodina ocitne v chudobě, přispívá to značně k zátěži osamělého rodiče. Z chudoby totiž může pramenit celá řada problémů, jež ovlivní kvalitu rodičovské péče. Např. matka někdy nedokáže pomáhat dítěti

se školními povinnostmi a poskytovat mu podněty, které by rozšiřovaly jeho obzor. Kromě toho je sklíčená, protože si nemůže dovolit zaplatit knihy nebo školní exkurze a doučování, které by dítěti pomohlo. V důsledku toho dítě ve škole zaostává, nemusí získat potřebnou kvalifikaci pro další vzdělávání a nakonec musí vzít zavděk nekvalifikovanou prací. Je to pokračující řetězec nevýhod, který poškozují děti i jejich rodiče. Děti, které zažívají chudobu a vyrůstají v neharmonické a hádavé rodině, v dospělosti s velkou pravděpodobností vytvoří podobné prostředí.

9 VLIV NA DALŠÍ ŽIVOT DÍTĚTE

V průběhu týdnů následujících po smrti rodiče obvykle silné emoce ustupují a jsou nahrazeny otupělým smutkem a podrážděností, někdy i projevy agresivity. Dítě často uvádí, že se cítí zasaženo vzpomínkami a věcmi, které mu danou osobu připomínají, či dny, které byly nějak specificky významné. V dalších měsících již tyto stavy postupně mizí a jsou méně časté. Asi po osmnácti měsících již umí dítě své pocity zvládnout a přestává truchlit. Jen u malého počtu mladých lidí se důsledky úmrtí blízké osoby projevují i v dospělosti. Nejvýznamnějším faktorem, který to ovlivňuje, je kvalita péče o dítě, která je mu poskytována v době po prodělané ztrátě.

9.1 Negativní následky traumatu

Podle Matějčka a Dytrycha (Matějček; Dytrych 2002) dochází u některých dětí k velmi silným emocionálním poruchám, které však trvají jen krátce a následné uzdravení je úplné a trvalé. U jiných naopak relativně slabší obtíže a nápadnosti přetrvávají měsíce a léta. Depresivní nálady, které byly v prvním období zaznamenány u 77 % dětí, při kontrolním šetření po jednom roce většinou už zachyceny nebyly. Ukazuje se, že chlapci jsou úmrtím rodičovské osoby zpravidla více postiženi než dívky.

9.1.1 Posttraumatický syndrom

U šoku jsou rozhodující první tři měsíce. Buď se zpracuje (základní vyrovnání se) nebo se může začít objevovat posttraumatický syndrom. Jde o jakousi zpožděnou reakci na podnět, který ji vyvolá vzhledem k nezpracovanému traumatu v minulosti. Může se projevit po třech měsících po traumatické události, nebo jako výroční reakce nebo i po letech při nějaké zvláštní příležitosti, které trauma z minulosti vyvolá a tím i silnou reakci, která může být okolní, ale i tomu, kdo ji prožívá, naprosto

nesrozumitelná. Při posttraumatickém syndromu probíhají změny energie. Ta může jít buď dolů (únava, pasivita, skleslost, nesoustředěnost, utlumenost) nebo nahoru (podrážděnost, neklid, konfliktnost, nespavost, chyby – těkavá pozornost, chaos, nedokončování věcí). Dále může dojít k somatizaci, vyhýbavému chování a jednání, zvláštnostem v emočních reakcích (ať už jsou to emoce příliš silné nebo „žádné“), děsivým snům či dennímu snění, flashbackům, někdy až k sociální izolaci.

V rodině může být téma smrti člena rodiny otevřené nebo tabuizované. Tabu neznamena, že trauma není, je to naopak ještě více zatěžující. Člověku z toho vychází, že se s traumatem nedá nic dělat, nedá se zpracovat. Takovéto tabuizované trauma se může předávat dalším generacím. Indiáni říkají, že se trauma léčí sedm generací.

Trauma se dá léčit

- na kognitivní úrovni (člověk pochopí souvislosti);
- prací s tělem (protože tělo si pamatuje všechno);
- prací s mimořádnými stavy vědomí (např. při holotropním dýchání se objeví obsahy, které je třeba léčit).

Léčení traumatu hezky názorně popisuje mýtus o Perseovi a Gorgoně. Perseus musel zabít Gorgonu. Věděl, že když se jí někdo podívá přímo do očí, tak zkamení. Vzal tedy štít, od kterého se pak medúzin pohled odrazil a on jí mohl useknout hlavu. Na trauma se tedy musíme také dívat zrcadlem (z jiného úhlu), ne skrze přímý kontakt. Z useknuté hlavy medúzy pak vyletěl okřídlený kůň Paegas (symbolizující svobodu) a bojovník s mečem (ztělesňující sílu řídit svůj vlastní život).

9.1.2 Následky dysfunkčního zármutku

Zdravý zármutek má svou funkci. Umožňuje pozůstalému identifikovat, uznat, pocítit a integrovat to, co miluje, ale už nemá. Nezdravý zármutek prodlužuje utrpení, přerušuje normální činnost nebo brání prožívat život

naplno. Je třeba si uvědomit, že potlačovaný žal může znovu ožít, a to nejen při ztrátě. Každé toužení může vyvolat původní bolest. V této subkapitole jsou uvedeny signály či příznaky dysfunkčnosti podle Moodyho a Arcangelové (Moody; Arcangelová 2005).

- Utkvělý žal

Zdravý zármutek má svůj tok, přirozený neustálý proces, i když v něm mohou být zastávky k odpočinku, k opětovnému načerpání energie. Utkvělý žal však působí na pozůstalé tak, že zůstávají vězet v jednom bodu. Např. bezprostředně po ztrátě jsou děti uvolněny ze školy. Zatímco většina pozůstalých se do týdne raději vrací k běžnému programu, potřebují na to jiní více času. Stane se z toho problém jen tehdy, když truchlící upadnou do nezdravé, prodlužované izolace.

- Popírání

Funkcí popírání je chránit psychiku před krizí, která je zpočátku příliš intenzivní na to, aby se vstřebala. I když je popírání v raném stadiu smutku zdravé, může se při prodlužování proměnit v dysfunkční. Popírání může probíhat buď na vědomé, nebo nevědomé úrovni.

- Výroční reakce

Výročí určitých událostí mohou vyvolávat reakce jako mírný pocit smutku či deprese. V některých případech mohou způsobit i silné tělesné pocity nebo nevysvětlitelné jevy.

9.1.3 Problémy během fází truchlení

V kapitole Reakce na úmrtí blízké osoby byly popsány fáze truchlení podle Kastové (Kastová 2000). V jakékoli z fází může nastat problém, který vede ke komplikacím pro další život.

Mezi problémy ve fázi popření patří např. to, že v rodině se žije dál, jako by se nic nestalo. Problémem je také když dítě nabude přesvědčení, že zármutku je třeba se vyhýbat.

Pakliže dítě uvízne v některé z dalších fází, znamená to, že bude chronicky truchlit. Na tomto místě je však potřeba dodat, že se všemi problémy se dá pracovat a dají se řešit.

Ve fázi, kdy propukají chaotické emoce, se mohou neakceptované pocity emočního chaosu se potlačit – pak se objeví hněv, pocity viny. Jiným problémem může být, když jsou emoční bouře akceptovány jen na začátku truchlení.

Ve fázi hledání, nalézání a odpoutávání se může stát hledání sebe samého velmi intenzivním, aby se člověk vyhnul nutnosti odpoutat se. Popř. se ztráta vůbec neakceptuje nebo na místo zemřelého rodiče nastupuje bolest.

Problémem ve fázi nového vztahu k sobě a ke světu je situace kdy se příliš málo bere v úvahu „komplex opouštění“.

9.2 *Pozitivní následky traumatu*

Jak již bylo několikrát naznačeno, nemusí mít úmrtí rodiče vždy jen negativní dopad. Kromě jistě nezpochybnitelných tragických a nezvratných změn, může s sebou trauma přinést i pozitivní důsledky. Negativní dopady jsou jistě zkoumány více, ale je jistě dobré snažit se nalézt i ty pozitivní. Pozitivní následky se však vyjevují až v dlouhodobějším horizontu.

9.2.1 *Zvládnuté trauma*

Smrt někoho milovaného vyvolá zpravidla nepředstavitelnou bolest. Způsob, kterým člověk překoná svou ztrátu, není ani dobrý ani špatný,

správný ani nesprávný. Kvalita života po ztrátě závisí však na tom, zda se pozůstalý dostane dál.

Po zdrcující ztrátě vystoupí do popředí skutečné kvality. Člověk objevuje, kdo to v něm vlastně sídlí. Hledá svou duši, utřídí svá skutečná přesvědčení a hodnoty a podle toho si pak stanovuje priority. Může se objevit touha pomáhat druhým.

Dalším pozitivem je zisk citlivosti. „Truchlící jedinci bývají zpravidla citlivější vůči druhým, protože ztráta je učitelkou soucitu.“ (Moody; Arcangelová 2005, s. 181). Mnohých pozůstalých se dotkla nevhodná konstatování, proto dokážou později lépe komunikovat s druhými.

Když si člověk uvědomí konečnost života a jak rychle mu může život uplynout, je mu potom vzácná každá vteřina.

Jinými pozitivními aspekty jsou pokora, menší důraz na materiální hodnoty, posílení vztahů, zvýšení duchovnosti, zisk moudrosti či přerod. Ačkoli je truchlení v době smutku strašně bolestné, je nejvyšším katalyzátorem růstu. Přerod, vystoupení nad to, čím jsme byli v době smrti, není konečný výsledek, nýbrž nikdy nekončící proces. Ti, kteří prožili přerod, mají dobrý pocit ze sebe a z toho, kým se stávají.

9.2.2 Posttraumatický růst

Některé výše popsané pozitivní následky traumatu v sobě zahrnuje koncept tzv. posttraumatického růstu.

Vyrovňování se s následky traumatu může vyvolat negativní i pozitivní prožitky, a snad nejčastěji jejich směs. Pro některé osoby může být trauma výhradně negativní a poznamenávající. Někteří lidé ovšem s odstupem uvádějí, že trauma je donutilo k pozitivní změně, hovoříme o posttraumatickém růstu. Kromě řady zmínek v Bibli a v různých filozofických textech je za duchovního otce konceptu pokládán Viktor Frankl.

„Posttraumatický růst je prožitek pozitivní změny, která pro některé osoby znamená radikální osobní vývoj, vyvstávající ze zápasu jedince s vysoce náročnými životními okolnostmi.“ (Preiss 2009, s. 48). Odhaduje se, že 30 - 90 % osob, které prožily závažnou krizi, zažilo také alespoň nějakou pozitivní změnu. Relativně malé změny v posttraumatickém růstu byly zaznamenány u trestaných osob, střední právě u osob, které ztratily blízké, či u žen s rakovinou prsu a vysoké u studentů.

Posttraumatický růst se projevuje v několika oblastech:

- Vztahy s druhými

Větší zapojení druhých do vlastního života, větší soucítění s jejich potřebami, větší pozornost vztahům, lepší vyjadřování pocitů směrem k druhým.

- Nové možnosti

Objevení nových oblastí zájmů a příležitostí, napření vůle k věcem, které je zapotřebí změnit.

- Osobnostní růst

Pocit vyšší sebedůvěry, lepší zvládání životních obtíží, zvýšená akceptace životního běhu.

- Spirituální změna

Porozumění duchovním potřebám svým či druhých osob, větší zájem o duchovní oblast.

- Ocenění života

Uvažování o podstatných věcech v životě, uznání možností které nám všem život dává.

Je však třeba uvést, že rizikové faktory pro subjektivní vliv traumatického stresu jsou např. nedostatečná sociální podpora, duševní onemocnění, ženský rod či právě trauma v dětství.

9.3 Faktory ovlivňující vypořádávání se se ztrátou

9.3.1 Individuální rozdíly

Žádní dva pozůstalí se nevyrovnávají se ztrátou stejným způsobem. Dokonce ani identická dvojčata netruchlí nad ztrátou matky identicky, protože každé z nich je jedinečné co do myšlení, citů, víry, osobnosti a vztahu, který mělo k matce. Každé z nich se může snažit pochopit, jak ztráta postihla to druhé, ale nikdy to plně nepochopí.

9.3.2 Věk milované osoby

Smrt rodičů a jiných starších osob nám vnuká pocit, že jsme ztratili svou historii, své spojení s minulostí. Nemůžeme se už na ně obracet s otázkami jako: Kde jste přišli k mému jménu? Měl jsem někdy plané neštovice? Byl bratranec adoptovaný? Měl někdy někdo v naší rodině cukrovku? Jak stará byla babička, když jí zjistili rakovinu?

9.3.3 Věk pozůstalých

Až do svých dvanácti let většina dětí nechápe, že smrt je něco reálného a trvalého a že může postihnout i je, ale přesto truchlí. Občas si hrají, občas se rmoutí, pak si zase hrají a znovu truchlí a tak dále. Jestliže necháme děti, aby plně pocítily svůj zármutek a vyjádřily jej, zpravidla se s ním vyrovnávají.

9.3.4 Způsob smrti

Způsob smrti – to, zda byla očekávaná, náhlá nebo násilná – silně ovlivňuje proces truchlení.

- Očekávaná ztráta

Na jedné straně mají rodina a přátelé čas se rozloučit a připravovat se na ztrátu. Na druhé straně jsou v době, kdy přijde smrt, pečovatelé často citově i fyzicky vyčerpaní. Mají co dělat, aby aspoň přežili pohřeb.

- Náhlé úmrtí

Když milovaná osoba zemře náhle, mají rodina a přátelé víc energie k tomu, aby se ve svém žalu navzájem podpořili. Jejich truchlení je však intenzivnější, a to ze tří důvodů. Neměli čas se definitivně rozloučit. Pociťují silné emoce, jako je smutek a lítost. Pozůstali mají méně toho, na co by soustředili svou energii (nejsou tu už jejich milovaní jako příjemci jejich času, energie, myšlenek a citů).

- Násilná smrt

Každé úmrtí přináší svou jedinečnou formu zármutku, ale násilná smrt vytváří okolnosti hodně vzdálené od okolností ztráty všech ostatních typů. Když je milovaný člověk zavražděn nebo spáchá sebevraždu, obrátí se život naruby způsobem, který si nedovedou ani představit ti, jež takovou tragédií nezažili.

9.3.5 Osobnost

Reakce jedince na ztrátu závisí zčásti na typu jeho osobnosti. Někteří lidé mají sklon ke smutku. Vytvářejí si silné vztahy a každé odloučení v nich vyvolává hluboký žal a stesk. Jak dalece je to vrozené a jak dalece osvojené, nevíme. Ale bez ohledu na to je pro tento typ osobnosti těžké přizpůsobit se ztrátě.

Introvertní a extrovertní typy se navzájem liší ve způsobu, jakým se vyrovnávají se ztrátou. Zatímco introverti se zpravidla uchýlí k jednomu či dvěma blízkým přátelům, extroverti si jich shromáždí co nejvíc. Proto jsou extroverti schopni obrátit se kvůli opoře na širokou síť – a společenská opora je v tomto směru významnou pomocí.

ZÁVĚR

V práci byly popsány stavy, jakými prochází dítě, které přijde o svého rodiče. Není bezpochyby jednoduché vyrovnávat se s emocemi, které přicházejí. Je však potřeba je respektovat, protože k takovéto krizové situaci patří.

Přestože je taková událost velmi destabilizující a na určitou dobu ochromí život celé rodiny, nemusí být nutně určující pro další vývoj dítěte. Pakliže si dítě může prožít zármutek a rozloučit se, věnuje-li mu okolí náležitou pozornost a podaří-li se mu toto téma zpracovat, nemusí mít tato zkušenost pro jeho budoucí život nějaké vážnější následky a být pro něj handicapem. Při zpracovávání hraje roli mnoho faktorů, např. typ osobnosti, věk dítěte či způsob, jakým komunikuje rodina.

Naproti tomu v případě, že dojde ke špatnému zpracování traumatu, dysfunkčnímu zármutku, kdy si dítě neodžije truchlení, mohou se negativní emoce v člověku kumulovat a neodžitý neprocítěný žal se může objevovat znovu a to i v situacích, které nejsou zátěžové. Tito lidé pak mívají i v dospělosti vážnější problémy. I v takovém případě je možná náprava. Je však nutné odhalit pravou příčinu problému, která se často skrývá za jinými obtížemi. Trauma potom lze např. s odbornou pomocí psychologa zpracovat tak, aby neomezovalo jeho běžný život.

Z práce vyplývá doporučení pro první chvíle po úmrtí rodiče: umožnit dítěti prožít a vyjádřit pocity a emoce, které se přirozeně v souvislosti s touto náročnou situací objevují.

SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ

Monografie

- ELLIOTT, J., PLACE, M. *Dítě v nesnázích : Prevence, příčiny, terapie.* Praha : Grada, 2002. ISBN 80-247-0182-0.
- KASTOVÁ, V. *Krize a tvořivý přístup k ní.* Praha : Portál, 2000. ISBN 80-7178-365-X.
- KÜBLER-ROSSOVÁ, E. *O smrti a umírání.* Turnov : Arica, 2003. ISBN 80-900134-6-5.
- LUKASOVÁ, E. *Logoterapie ve výchově.* Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-180-0.
- MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství.* Praha : SPN, 1992. ISBN 80-04-25236-2.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Děti, rodina a stres.* Praha : Galén, 1994. ISBN 80-85824-06-X.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte.* Praha : Grada, 2002. ISBN 80-247-0332-7.
- MOODY, JR., R. A., ARCANGELOVÁ, D. *Život po ztrátě.* Praha : Knižní klub, 2005. ISBN 80-242-1363-X.
- SMITHOVÁ, H. *Děti a rozvod.* Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-906-2.
- VODÁČKOVÁ, D., et al. *Krizová intervence.* Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-342-0

Odborný časopis

- PREISS, M. Prožili tragédii. A začali lepší život. *Psychologie dnes.* 2009, roč. 15, č. 2. ISSN 1212-9607.

Zákonná norma

- Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění.

Internetové zdroje

- Český statistický úřad. <www.czso.cz>.
- Světová zdravotnická organizace. <www.who.int>.

PŘÍLOHA: VÝŇATEK ZE ZÁKONA O DŮCHODOVÉM POJIŠTĚNÍ

Část čtvrtá: Důchody

Hlava čtvrtá: Vdovský a vdovecký důchod

Díl první: Podmínky nároku na vdovský a vdovecký důchod

§ 49

(1) Vdova má nárok na vdovský důchod po manželovi, který

a) byl poživatelem starobního, plného invalidního nebo částečného invalidního důchodu, nebo

b) splnil ke dni smrti podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod anebo zemřel následkem pracovního úrazu.

(2) Vdovec má nárok na vdovecký důchod po manželce, která splňovala podmínky uvedené v odstavci 1.

§ 50

(1) Vdovský důchod náleží po dobu jednoho roku od smrti manžela.

(2) Po uplynutí doby uvedené v odstavci 1 má vdova nárok na vdovský důchod, jestliže

a) pečuje o nezaopatřené dítě,

b) pečuje o dítě, které je závislé na péči jiné osoby ve stupni II (středně těžká závislost) nebo stupni III (těžká závislost) anebo stupni IV (úplná závislost),

pečuje o svého rodiče nebo rodiče zemřelého manžela, který s ní žije v domácnosti a je závislý na péči jiné osoby ve stupni II (středně těžká c) závislost) nebo stupni III (těžká závislost) anebo stupni IV (úplná závislost),

d) je plně invalidní, nebo

e) dosáhla věku 55 let nebo důchodového věku, je-li důchodový věk nižší.

(3) Dítětem podle odstavce 2 písm. a) a b) se rozumí dítě, které má po zemřelém nárok na sirotčí důchod, a dítě, které bylo v rodině zemřelého vychovááno, jde-li o vlastní (osvojené) dítě vdovy nebo bylo-li dítě aspoň jedním z nich převzato do dne smrti manžela do trvalé péče nahrazující péči rodičů.

(4) Nárok na vdovský důchod vznikne znovu, jestliže se splní některá z podmínek uvedených v odstavci 2 do pěti roků po zániku dřívějšího nároku na vdovský důchod.

(5) Nárok na vdovský důchod zaniká uzavřením nového manželství. Zanikne-li nárok na vdovský důchod podle předchozí věty, náleží vdově částka ve výši 12 měsíčních splátek vdovského důchodu, na který měla vdova nárok ke dni zániku nároku na vdovský důchod; tato částka se vyplatí nejpozději do tří měsíců ode dne zániku nároku na vdovský důchod.

(6) Nárok na vdovský důchod zaniká dnem právní moci rozhodnutí soudu o tom, že vdova úmyslně způsobila smrt manžela jako pachatelka, spolupachatelka nebo účastnice trestného činu.

(7) Ustanovení předchozích odstavců platí obdobně pro nárok vdovce na vdovecký důchod s tím, že věk podle odstavce 2 písm. e) činí 58 let nebo důchodový věk, je-li důchodový věk nižší.

Díl druhý: Výše vdovského a vdoveckého důchodu

§ 51

(1) Výše základní výměry vdovského a vdoveckého důchodu činí 2 170 Kč měsíčně.

(2) Výše procentní výměry vdovského a vdoveckého důchodu činí 50 % procentní výměry starobního nebo plného invalidního důchodu, na který měl nebo by měl nárok manžel (manželka) v době smrti, nebo 50 % procentní výměry částečného invalidního důchodu po poživateli tohoto důchodu, který ke dni smrti nesplňoval podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod.

Hlava pátá: Sirotčí důchod

Díl první: Podmínky nároku na sirotčí důchod

§ 52

(1) Na sirotčí důchod má nárok nezaopatřené dítě, zemřel-li

a) rodič (osvojitel) dítěte, nebo

osoba, která převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů, a dítě na ni

b) bylo v době její smrti převážně odkázáno výživou, kterou nemohli ze závažných důvodů zajistit jeho rodiče,

jestliže rodič (osvojitel) nebo osoba uvedená v písmenu b) byli poživateli starobního, plného invalidního nebo částečného invalidního důchodu nebo ke dni smrti splnili podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod anebo zemřeli následkem pracovního úrazu.

(2) Osirelé nezaopatřené dítě má za splnění podmínek stanovených v odstavci 1 nárok na sirotčí důchod po každém z rodičů (osvojitelů) nebo osobě uvedené v odstavci 1 písm. b).

(3) Nárok na sirotčí důchod nevzniká po pěstounovi nebo jeho manželovi.

(4) Nárok na sirotčí důchod zaniká osvojením. Pokud oboustranně osirelé dítě osvojí jen jedna osoba, zaniká nárok na ten sirotčí důchod, který náležel po osobě, kterou osvojitel nahradil. Dojde-li ke zrušení osvojení, vznikne nárok na sirotčí důchod znovu, a to ve výši, v jaké by náležel, kdyby byl vyplácen ke dni zrušení osvojení.

(5) Pro nárok na sirotčí důchod platí § 50 odst. 6 přiměřeně.

Díl druhý: Výše sirotčího důchodu

§ 53

(1) Výše základní výměry sirotčího důchodu činí 2 170 Kč měsíčně.

(2) Výše procentní výměry sirotčího důchodu činí 40 % procentní výměry starobního nebo plného invalidního důchodu, na který měl nebo by měl nárok zemřelý v době smrti, nebo 40 % procentní výměry částečného invalidního důchodu po poživateli tohoto důchodu, který ke dni smrti nesplňoval podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod.

